

DOI <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2022-2-41>

КРИЗИ ІДЕНТИЧНОСТІ ЯК ЧИННИК УКРАЇНСЬКОГО ДЕМОКРАТИЧНОГО ТРАНЗИТУ. ГЕНЕРАЦІЙНИЙ АСПЕКТ

Едуард Щербенко,

*кандидат філософських наук, науковий співробітник
Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса
Національної академії наук України (Київ, Україна)
ORCID ID: 0000-0002-8706-9195
edsh@bigmir.net*

Анотація. Політичні ідентичності розглядаються в роботі як внутрішні наративи (inner narratives). Здійснюється аналіз цих дискурсивних формацій як носіїв інституційної пам'яті про демократичний транзит. Виявляється редукція політологічної уяви експертної спільноти, відповідно до якої зміни ідентичності представлені лише як лінійний процес; відзначаються спроби подолання цієї інерції наративу через введення уявлення про точки біфуркації. В горизонті цього парадигмального зсуву переглядається доробок першої пострадянської генерації українських політологів у сфері аналізу ідентичності. Показано, що концептуалізація викликів дозволила «невидимому коледжу дослідників» відрефлектувати принциповий для долі демократичного транзиту зв'язок між втратами середнього класу і студентства («український інваріант»), що забезпечує співробітництво генерацій в перебігу демократичного переходу як необхідну умову його успішності.

Ключові слова: внутрішні наративи, генерація, ігри з ненульовою сумою, політологічна уява.

IDENTITY CRISIS AS A FACTOR OF UKRAINIAN DEMOCRATIC TRANSIT. GENERATIONAL ASPECT

Eduard Shcherbenko,

*Ph.D. in Philosophy,
Research Scientist at the Department of Political Institutes and Processes of the Kurasa Institute
of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)
ORCID ID: 0000-0002-8706-9195
edsh@bigmir.net*

Abstract. The political identities are interpreted as inner narratives in the article. These discourse formations we analyze as the medium of Ukrainian democratic transition's institutional memory. The reduction of the political imagination, according to which changes in identity are presented only as a linear processes, is shown; at the same time efforts to overcome this narrative inertia. In the context of this paradigm shift, the achievements of the first post-Soviet generation of Ukrainian political scientists in the field of identity analysis are revised. It is shown that through the conceptualization of challenges, the 'invisible college' of researchers managed to reflect the fundamental for the fate of democratic transit connection between the strata of the middle class and students ('Ukrainian invariant'), which ensures the cooperation of generations in the process of a democratic transition.

Key words: generation, inner narratives, political imagination, win-win games.

Вступ. У своєму розвитку протягом останніх десятиліть політична наука прийшла до розуміння політичної ідентичності як внутрішнього наративу (inner narrative). Це історія, яку ми розповідаємо собі й іншим про те, хто ми, ким були і передбачаємо бути (Gentry, 2017).

Протягом тридцяти років з моменту здобуття незалежності, розвиваючись у горизонті транзитного сценарію, послідовно проходячи через точки біфуркації трьох його етапів (лібералізації, інституціоналізації, консолідації), вітчизняна громада склала про себе чимало історій, включаючи патетичні («Мойсей водив народ пустелею сорок років, доки не вимерли народжені у рабстві») та сумні («національна ідея не спрацювала» – Л. Кучма, 1996). Оскільки одні з них з часом відсіюються, інші ж набувають статусу конституційних положень, лягаючи також в основу освітніх програм майбутніх генерацій; вивчення цих дискурсивних формацій природно стає предметом уваги політичної науки.

Ми будемо здійснювати аналіз нашої проблеми в розвитку підходу до подібних дискурсивних формацій як носіїв інституційної пам'яті демократичного транзиту, запропонованого у працях останніх років (Щербенко, 2017; Щербенко, 2019). В умовах «гібридного» стану світ-системи, загостреного війною, коли планета перебуває у фазі кардинальних змін і багато концептів не переживають навіть повного електорального циклу у провідних країнах, вміщення проблеми кризи ідентичності у фокус оптики *не виборів, а генерацій* здатне принести евристичні результати, що сприятимуть опрацюванню нової парадигми дослідження проблеми.

Основна частина. Хоча в літературі, присвяченій проблемі політичної ідентичності, це поняття спеціально характеризується як «розпливчате» (vague) та важке для вимірювання, проте й коли вимірювання здійснене, дослідник може з подивом виявити, що питання не прояснилося. Звернемося до прикладів.

О. Новакова у статті, присвяченій зовнішньополітичній ідентифікації українців, навівши ряд таблиць, малюнків та діаграм даних соціологічних опитувань і констатує згідно з їх показниками позитивні тенденції формування в Україні громадянського консенсусу навколо євроатлантичного цивілізаційного вибору, зближення в цьому відношенні регіональних позицій; вказуючи як провідні мотиви прагнення матеріального добробуту, правового захисту, долучення до демократичних цінностей, а також втрату підтримки євразійського інтеграційного вектору, тут-таки дезавує згадані здобутки: «Констатовані зрушення у геополітичних пріоритетах українців значною мірою викликані зовнішніми чинниками і майже не підкріплені внутрішнім реформуванням країни, оскільки зберігаються такі негативні явища, як корупція, низький рівень довіри до влади, повільні темпи модернізації соціально-економічної сфери та низький рівень добробуту громадян» (Новакова, 2018: 101). Очевидно, в плані досягнення когерентності наративу слід було операціоналізувати останні твердження, залучивши доступні дані і по цих характеристиках, оскільки індекси довіри до влади, толерантності і под. так само річ змінна.

Інший приклад подібної дисфункційності статистичних показників при побудові наративу подає В. Степаненко в розвідці «Хто є «громадянським суспільством» України? Соціально-структурні аспекти ідентифікації». Він наводить дані опитування щодо різноманітних форм громадсько-політичної активності українців (від клубів за інтересами до політичних партій) протягом 1994–2016 рр., де показники не піднімаються вище позначки 5% [Степаненко, 2017: 33]. внаслідок чого у зведених даних за двадцять два роки дивним чином «випаровуються», або постають неоясними потужні загальнонаціональні рухи протесту 2004 і 2013–2014 рр., що мали вирішальне значення для збереження вектору демократичного транзиту, чисельність учасників яких, за оцінками соціологів, коливалася близько 15–20% дорослого населення країни. (При цьому, слід відзначити, сам автор далі оцінює прошарок соціально активних, відповідальних громадян у ті самі 20% і приходить у своїй роботі до положення про наявність в українському суспільстві важливої «зв'язки» середній клас плюс молодь: теза, близька до висновків, що їх доходимо у нашому дослідженні).

Проте, варто досліднику в сьогодинішнім опитуванні зробити ще крок, поставивши громадянам запитання щодо конкретних *заходів* у сфері політичної комунікації, до яких вони вдаються (включаючи сюди й повсякденну мережеву активність), і отримана картина, як показує публікація О. Резніка [Резнік, 2020: 11], суттєво зміниться:

Розподіл відповідей населення України на запитання

«У яких громадсько-політичних заходах Ви особисто брали участь упродовж останніх 12 місяців?», грудень 2019 року

Громадсько-політичні заходи	N	%
Переконавав друзів, близьких, знайомих у правоті своїх політичних поглядів	398	19,7
Обговорював громадські та політичні проблеми у соціальних мережах	203	10,1
Носив символіку політичного характеру	96	4,7
Не купував певні товари з політичних міркувань	229	11,3
Перераховував гроші волонтерам, армії, благодійним організаціям	223	11,0
Брав участь у добродійних акціях	146	7,2
Збирав підписи під колективними зверненнями, в тому числі в інтернеті	74	3,7
Брав участь у громадських слуханнях, консультаціях з органами влади	61	3,0
Звертався до офіційних представників влади зі скаргами	86	4,2
Вступав у контакт з громадськими активістами, представниками політичних сил	94	4,7
Брав участь у протестних акціях	41	2,0
Брав участь у створенні та/або діяльності об'єднання співвласників багатоквартирних будинків (ОСББ)	35	1,8
Брав участь у роботі громадських організацій, соціальних рухів, партій	55	2,7
Займався волонтерською роботою, лікуванням та забезпеченням воїнів АТО, підтримкою переселенців	55	2,7
Інше	21	1,0
У жодному з таких заходів участі не брав	1188	58,8

Примітка. Сума відсотків перевищує 100%, оскільки респондент міг обрати кілька варіантів відповіді.

Перехід громадянської активності в зоні on-/offline, як сьогодні знаємо з практики, у критичні для долі демократичного транзиту моменти у вітчизняних умовах відбувається блискавично, даючи початок загальнонаціональній громадянській мобілізації.

Наведені приклади дозволяють нам, у першому наближенні, відзначити у вітчизняній експертній спільноті певну *редукцію політологічної уяви* (подібно соціологічній, за Ч. Р. Мілсом), у якій імплікована картина змін політичної ідентичності, що на загал передбачає виключно *лінійні* коливання показників із невеличкими флуктуаціями, що не містить уявлення про кризи, інтеріоризацію інституційних змін, викликаних ходом транзиту (цього

аспекту проблеми ми торкалися у праці «Інститути в кінчиках пальців: українська державність очима громадян» (Щербенко, 2009¹).

Вітчизняні експерти лише віднедавна отримали можливість поглянути на український транзит у ретроспективі, як на базовому рівні реалізований сценарій. І одним із обнадійливих симптомів готовності академічної спільноти оптимізувати власні теоретичні досягнення, видобувши уроки з минулого досвіду, стає коригування концептуальних рамок політологічної уяви.

Як приклад наведемо працю В. О. Котигоренка «Сучасна українська нація: через кризовий розвиток» (Котигоренко, 2015), звернувши, між іншим, увагу на запропоноване ним зіставлення результатів голосування на референдумі 1 грудня 1991 року і рівня підтримки незалежності у 1992–2013 рр. та самоідентифікації дорослого населення України у 1992–2015 рр., де самоідентифікація себе передусім як громадянина України, коливаючись у межах від 45,6% до 64,6% виявляється найбільш масовою, залишаючи далеко позаду альтернативні (місцеві, регіональну, етнічну тощо) (Котигоренко, 2015: 309).

Результати референдуму 1 грудня 1991 року, таким чином, постають у межах цілого періоду незалежності як *непередідані* за значенням (у травні 2015 року кількість громадян України, що є прихильниками її державної незалежності, складала 91%); у логіку цього сюжету, зрозуміло, вписуються й спалахи протестних рухів 2004 і 2013–2014 рр., коли ставкою була доля демократичних реформ. «Прикметно, – пише автор, – що тенденції кількісних змін показника пріоритетності громадянської самоідентифікації подібні з тенденцією змін ставлення до державної незалежності України». І, торкаючись далі системної післядії цих рухів, відзначає, що перший Майдан як мирний переможний протест проти масових фальсифікацій на президентських виборах стимулював ріст національно-громадянського усвідомлення людей. Хоча їх надії на ефективність дій нової влади не виправдалися, зменшивши кількісні показники громадянської самоідентифікації, тим не менш вони стабілізувалися *на 10 відсотків вищому рівні, ніж до Майдану*.

«Тобто, з другої в історії незалежної України біфуркаційної кризи (2004–2005 років) українська нація вийшла, збільшивши свій громадянський потенціал. Цей потенціал був реалізований і примножений через 10 років потому. Майдан кінця 2013 – початку 2014 років, спершу названий Євромайданом, переріс у справжню Революцію Гідності. Так її учасники і сучасники назвали радикалізацію суспільної свідомості та масові протести проти свавілля й безчинств влади та неправомірного застосування нею сили проти протестувальників. Загинули сотні людей. Змінились очільники владних структур. Росія окупувала Крим, спровокувала, організувала і стала безпосереднім учасником збройного конфлікту – війни на Донбасі. В цій ситуації патріотичне піднесення, добровільчі батальйони, активізація громадянського суспільства, в тому числі масовий волонтерський рух, самообілізація цивільного населення, відновлення й оновлення Збройних Сил за безпосередньої участі суспільства стали чинниками вияву й зростання громадянського самоусвідомлення українців усіх національностей й усіх соціальних верств та їх консолідації як нації. У 2014 році ідентифікували себе передусім громадянами України понад 64 відсотки людей. Проте вже через рік цей показник зменшився. Однак зменшився до рівня на 7 відсотків вищого, ніж у середині 2013 року. Динаміка і очевидні причини цього подібні тим, що після Майдану 2004–2005 років» (Котигоренко, 2015: 310).

Подібний парадигматичний зсув у теоретичному баченні динаміки транзиту, де кризи ідентичності громадян стають неодмінним складником концептуальної картини, змушує замислитися над питанням: чи не постає у новому світлі застарілою уся «сума» праць, виконана в темі раніше? Звернення під цим кутом зору до аналізу корпусу дисертаційних досліджень (хід, апробований в нашій праці «Український транзит в дзеркалі дисертаційного жанру» (Щербенко, 2016)), засвідчує, що і за умов редукованої політологічної уяви вітчизняна експертна спільнота, концептуалізуючи кардинальні виклики, що поставали перед перехідним суспільством, прийшла до основоположного бачення проблеми, що зберігає свою актуальність і сьогодні, а саме: пріоритетної зв'язки проблеми національної ідентичності та молодіжної політики (пор. згадану вище тезу про зв'язок середнього класу і молоді): як прояснитися у подальшому розгляді, одного із способів репрезентації проблеми зв'язку генерацій у транзитному суспільстві. Ми визначили цей теоретичний підсумок як «*український інваріант*».

Виступаючи своєрідним «згустком» рефлексії експертної спільноти вітчизняного демократичного транзиту у вимірі «естафети генерацій», поєднуючи у фігурі дослідника компетенції науковця і громадянина, які взаємно підсилюють одна одну (що забезпечує зокрема елемент включеного спостереження), він не лише відкриває нам шлях до переосмислення (*re-thinking*) предмета дослідження в ретроспективі цілого демократичного переходу, а й певної прогностики, у вимірі не виборів, а генерацій, щодо нових акторів та ресурсів, у річищі сюжету, який ми попередньо визначимо як вихід на вітчизняну політичну арену *двох несічених генерацій*.

Отже, пройдемо сторінками праць «невидимого коледжу» вітчизняної експертної спільноти, що сфокусувала свої аналітичні зусилля на аналізованій темі.

С. Г. Веселовський вперше у вітчизняній політичній науці розглядає проблеми ідентичності, зокрема соціальної, в контексті процесів глобалізації світового та регіонального середовищ. У зіставленні загальних соціальних ідентичностей українців після розпаду СРСР з росіянами та мешканцями ЄС відносить до ключових регіональні (ідентифікації з містом, районом, областю мешкання); відповідно, більшість функцій колективних ідентичностей, констатує він, реалізується на більш локальних та дрібних рівнях української політичної системи.

¹ У ній, між іншим, ми звернули увагу на не завжди очевидний аспект зв'язку між ступенем розвитку інституційних компетенцій громадян і рівнем довіри до політичних інститутів: не лише «оскільки не довіряємо, то не беремо участі», але й «оскільки не беремо участі (тобто не користуємося інститутами), то не довіряємо».

На базі наявних ідентичностей виокремлюються *два сценарії* зовнішньополітичного розвитку України: перший пов'язаний з орієнтацією на західноєвропейські країни на основі національної ідентичності та посилення державницьких атрибутів України як суб'єкта зовнішньополітичної діяльності; другий символізує собою відтворення в тій або іншій формі союзу України з Росією, де певною мірою нівелювалися б українські національні атрибути і пріоритету набули б дрібніші міські, районні, регіональні ідентичності (Веселовський, 2000: 3, 16) (курсив тут і далі, коли спеціально не оговорено, наш. – *Е.Ш.*).

В. П. Кирилич, комплексно досліджуючи життя української громади в Польщі в останні десятиліття ХХ ст., доводить, що суспільно-політичні зміни в Польщі 1980-90-х рр. викликали поживлення життя української спільноти, зокрема зумовили позитивну динаміку демографії і соціального статусу української меншини, наявність інституцій для задоволення освітніх, культурних і церковно-релігійних потреб. Аналіз підтверджує, що альтернативи поєднанню і добросусідству між українським та польськими народами немає, а формулою порозуміння і примирення міг би послужити відомий вислів «Прощаємо і просимо прощення». Відзначивши також наявність не вирішених проблем (зокрема пов'язаних з важкими сторінками 1940-х років), автор акцентує на потенціалі *партнерства і співробітництва*, що дозволить українству виконувати роль посередника стосунків двох держав і суспільств, позитивно впливаючи на їхні відносини (Кирилич, 2001: 3–4, 16–17).

Г. О. Палій розглядає національну ідентичність як результат взаємодії шести ідентифікаційних чинників (етнічного, мовно-культурного, релігійного, регіонального, державно-політичного, геополітичного) у безпосередньому зв'язку з реалізацією національних інтересів та відвернення загроз національній безпеці. Доводиться, що в Україні на період дослідження (в 1990-х – першій половині 2000-х років), мірою інтенсифікації процесів становлення національної ідентичності на разі «зберігається ідентифікаційна *фрагментація* українського суспільства за етнічними, мовно-культурними, релігійними, регіональними, геополітичними параметрами. Водночас, зближення зразків ідентичностей молодого покоління різних регіонів держави поступово нівелює цю тенденцію».

Відзначається, що національна ідентичність, що визріває, «створює лише ідентифікаційні рамки, тоді як вибір етнічних, культурних, регіональних тощо ідентичностей є *оригінальним* для кожного індивіда та окремої спільноти. Таким чином, українська національна ідентичність є «ідеальним типом», до якого, на підставі спільних інтересів і цінностей, мають тяжіти індивідуальні та спільнотні ідентичності в суспільстві». Українська національна ідентичність не тотожна українській етнічній, бо акцентує насамперед на державно-політичному і *громадянському*, а не етнічному чиннику (Палій, 2005: 5, 12).

В. В. Андрусів, вмістивши у фокус дослідження загрози національній безпеці в умовах несформованої спільної ідентичності громадян (криза легітимності політичних інститутів, низький рівень розвитку політичної культури і громадянського суспільства, цивілізаційна невизначеність та перебування в «сірій зоні» міжнародної політики, десоверенізація), виділяє як впливовий чинник розв'язання проблем «*імперативну* роль нормативного дискурсу», який сприяє засвоєнню цінностей та змісту громадянської ідентичності в суспільстві. Нормативний дискурс актуалізує *громадянську* ідентичність у процесі взаємодії індивідів і груп з політичними інститутами, таким чином посилюючи їх легітимність. З цим дослідник пов'язує також особливу значущість публічної сфери. «Важливу роль у публічній сфері відіграють різні групові ідентичності, які можуть вести між собою боротьбу за встановлення гегемонії». Як один з механізмів мирного засвоєння ідентичності на рівні суспільства автор вказує на процедуру погодження (Андрусів, 2010: 4, 16).

О. І. Трегуб при вивченні німецької національної ідентичності після Другої світової війни акцентує, що при її конструюванні вирішальними чинниками, поряд з економічним, виступали ідеологічний і культурний (особливе значення тут мають проблеми Голокосту, Другої світової війни, функціонування на її території тоталітарних режимів, кардинально протилежних векторів конструюванні НДР і ФРН). Перманентна криза національної ідентичності ФРН після ейфорії 1989–1990, зумовлена обмеженням успіхом об'єднувачого процесу, феномен «остальті» (внаслідок якого східні німці відтворюють певний варіант регіональної ідентичності).

Висувається особливою тезою, що націоналізм не був джерелом об'єднання Німеччини у 1990 р. «Революція у НДР у 1989–1990 рр. була неочікуваною як для правлячої еліти, так і для громадян Західної і Східної Німеччини. Упродовж 1980-х рр. західнонімецькі та східнонімецькі науковці-соціалісти дискутували щодо проекту третього шляху розвитку НДР, що мав сформуватись на основі *еклектичного* поєднання кращих елементів соціалізму й капіталізму. Проте попри прагнення удосконалити закостенілу систему радянського зразка реформування вийшло з-під контролю і перетворилося у *революцію*, а третій шлях розвитку загубився у прагненні доступу до західного матеріального добробуту й свободи» (Трегуб, 2012: 3, 13, 14).

М. Ю. Рябчук, відзначивши вплив тривалого бездержавного існування (яке до певної міри компенсувалося етнокультурним компонентом), вказує на фігури головного «Іншого» та головного «Свого» (Захід або Росія), щодо яких ідентифікує себе спільнота, виявляючи в такий спосіб дихотомію цілого. Він звертає увагу на вплив до сьогодні квазіісторичного міфу про спільне українсько-російсько-білоруське походження, витвореного українськими кліриками у XVII–XVIII ст., що має синкретичний, політико-релігійний характер. «За його допомогою суто сакральна русько-православна спільнота (подібна до середньовічної західноєвропейської *Rach Christiana* чи до мусульманської *умми*) була одержавлена Російською імперією і політизована, а сама імперія, навпаки, сакралізована. Міф законсервував *архаїчні* погляди, цінності і суспільні стосунки, надавши їм певного квазісакрального, «цивілізаційного» характеру, і суттєво загальмував формування модерної української, білоруської та російської ідентичностей. Усі національні ідентичності мають істотний ціннісний вимір, а тому *емансипація* українців (як і білорусів та росіян) із міфічної, засадничо домодерної (й антимодерної)

православно-східнослов'янської спільноти та набуття ними модерної національної ідентичності є доконечною умовою їхньої успішної модернізації» (Рябчук, 2015: 12).

Отже, розглянувши сюжет, який не втрачав актуальності протягом двох десятиліть демократичного переходу, ми бачимо, що експертна спільнота віддає рішучу перевагу *конструктивістській* інтерпретації проблеми перед примордіалістською (не забуваючи про можливі крайнощі обраного підходу) і дуже рано дає звіт, що європейський вектор, задіюючи потужний ресурс *емансипації від архайки*, успадкованої з радянських часів, постає у перспективі транзиту єдиною можливістю. Важливим видається виявлений О. І. Трегубом аспект теми, що у певні кризові моменти чинник ідентичності виявляє себе *вибуховим* чином, демонструючи нелінійні властивості, лишаючи осторонь усі викладки теоретиків.

Засвідчуючи дискретний характер прояву феномену ідентичності через певний лаг між запровадженням, розвитком нових інститутів та їх опануванням, владними іграми та іграми ідентичності, де природноісторичним чином виникають кризи, «невидимий коледж» дослідників українського демократичного переходу необхідним чином приходять до постановки проблеми *молодіжної політики*.

Особлива увага до молодіжної політики, якої тут торкнемося виключно у зв'язку з контекстом нашого дослідження, постає принципово важливою у двох взаємопов'язаних аспектах. По-перше, виклики трьох етапів демократичного транзиту (лібералізації, інституціоналізації, консолідації) в українському кейсі потребували солідарних зусиль більш як одного покоління, зі своєрідним «поділом праці» щодо відмінних компетенцій (пор. «ми створили Італію, тепер слід створити італійців»). Внаслідок цього забезпечення його інституційної пам'яті виявилось особливою проблемою. По-друге, відома, надто у практичному вимірі, неможливість здійснення політичної влади без урахування природи суспільних патосів (пристрастей). Вже Аристотель вказував на неможливість здійснення конструктивної політичної дії, спираючись на охлос (як і Маркс – на люмпен). Отже, коли нові покоління вступають до глобального світу, де перед ведуть компетенції в іграх з ненульовою сумою, або win-win, нові актори потребують комунікації з попередниками, на практиці навчаючись поділу влади, допусків толерантності й *обмеженого* застосування сили (power) надто у випадку викликів довгих трендів, як демократичний транзит; що набуває формату «естафети генерацій» (Л. Алексєєва).

Вже у дослідженнях початку 2000-х авторів відзначають наявність у нового покоління, зокрема студентської страти, елементів ліберально-демократичного типу (часом у суперечливому поєднанні з рисами авторитарно-тоталітарних орієнтацій), характерних для відкритого суспільства. М. А. Остапенко, пов'язуючи це насамперед з неусталеністю ціннісних орієнтацій перехідного суспільства, пише «Складність формування активістської демократичної політичної культури виявляється і в тому, що громадянство ще не має чітко визначених політичних цінностей та об'єднується навколо певних політичних особистостей, їхніх програм, що призводить до різкої зміни настроїв мас, невизначеності життєвих орієнтацій значної частини населення». Вже робиться акцент на такій особливості субкультури української молоді, як усвідомлення молоддю категорії свободи як *невід'ємного* права людини (Остапенко, 2000: 5, 15).

В. П. Зінчук акцентує *безперервність* процесу соціалізації; підкреслює, що «соціалізована особистість має здатність *зворотного* впливу на соціум»; може виступати як «людина-творець, здатна формувати нові культурні програми, що тягнуть за собою соціальні зміни».

Специфіка політичної соціалізації сучасної української молоді в цілому та її студіюючої частини, зокрема «пояснюється загальним станом «переоцінки цінностей», кризою аксіонормативної системи суспільства, що трансформується. Застарілі норми поведінки вже не задовольняють потреби молоді в адекватному відображенні дійсності, у формуванні стійкого світогляду, який би орієнтував молоду людину в суспільстві. Ідеологічний та ціннісно-нормативний «вакуум» молодіжної свідомості заповнюється «підручними засобами», в тому числі і за допомогою ЗМІ». (Зінчук, 2006: 4, 14–16).

У роботі К. В. Захаренка робиться наголос на тенденції співпраці влади та молодіжних організацій з погляду надання та забезпечення послуг із захисту та реалізації прав молоді, яка характеризується наявністю потреби у *співуправлінні* (влади і молодіжних організацій) у процесі прийняття політичних рішень, що сприяє підвищенню політичної суб'єктності молодіжних організацій.

Виявляються сильні і слабкі сторони функціонування молодіжних організацій як складових громадянського суспільства. «Сильними складовими, що впливають на інституційну спроможність молодіжних організацій, є: добровільність членства в організації, що виключає примус; захист інтересів громадян з конкретних питань; надання більш якісних послуг з використанням мінімальних витрат, на відміну від державних інституцій. Слабкими складовими у виконанні молодіжними організаціями поставлених завдань є: незначна чисельність та некомпетентність членів організацій, відсутність системності в роботі та фрагментарність діяльності; відсутність співпраці та координації зусиль між інституціями громадянського суспільства».

За висновком автора, наявність невирішених проблем у суспільстві (політичних, економічних, соціальних тощо) *стимулює* процес створення інституцій громадянського суспільства, причому «молодіжні організації виникають у найбільш проблемних місцях соціальної сфери, до яких ні держава, ні бізнес не мають великого інтересу». Серед чинників, які заважають впливу молодіжних організацій на політичний процес в Україні, автор вказує насамперед на неготовність суспільства сприймати молодіжні громадські інституції як суб'єкти політичного процесу та відсутність традицій в українському суспільстві створювати громадські структури для захисту власних прав та інтересів. «Варто зазначити, що молодіжні організації переважно діють в обласних центрах та містах, а в сільській місцевості їхня діяльність є непомітною» (Захаренко, 2010: 4, 12, 13).

Н. Л. Лук'янова звертає увагу на необхідність зміни в перспективі моделі соціальної політики і соціальної роботи із схеми «держава – особистість» на схему (модель) «територіальна громада – особистість», коли основний ресурсно-організаційний, кадровий та інші потенціали соціальної допомоги переносяться в територіальну громаду, за місцем життєдіяльності (Лук'янова, 2010: 13).

А. С. Мороз вперше пропонує періодизацію змін зовнішньополітичних орієнтацій молоді: 1991–1994 (орієнтація на СНД), 1995–2002 (самостійницькі тенденції), 2003–2008 (євроінтеграційна домінанта), 2009–2011 (орієнтаційна невизначеність); обґрунтовує, що молодь здатна сприяти реалізації курсу зовнішньополітичного розвитку України; передбачається варіант партнерського взаємозв'язку в трикутнику «молодь – держава – світове співтовариство» (Мороз, 2012: 4).

На важливий аспект теми звернула увагу В. О. Стельмах. Вона вводить концепт «європейської соціалізації» як складової загального процесу соціалізації особистості, що властивий громадянам країн-кандидатів на членство у ЄС та дійсних членів.

«Під «європейською соціалізацією» нами розуміється процес входження індивіда або групи до європейської спільноти як специфічного політико-культурного середовища через адаптацію усталених норм, усвідомлення нової (вторинної) системи цінностей і вироблення зразків поведінки, що є схвальними з боку інших громадян Європейського Союзу. Сутність процесу полягає у формуванні європейської ідентичності як наднаціонального різновиду колективної ідентичності, яка визначається демократичними цінностями, характером соціальної стратифікації суспільства, наявною системою освіти та виховання, національними особливостями та національно-етнічним складом, релігійністю громадян».

Відзначена важлива роль в перехідну добу, поряд з традиційними агентами та інститутами політичної соціалізації (сім'я, освіта, релігія, ЗМІ) нових механізмів, інститутів та агентів (таких, як Рада Європи, Європейський Союз та ін.), які сприяли стабілізації процесу перетворень. До фундаментальних змін у молодіжній політиці авторка відносить зокрема зміну засадничих принципів формування молодіжної політики з *патерналістичних на партнерські*, активне залучення самої молоді до формування і реалізації молодіжної політики, перетворення її на цільову групу численних стратегій і програм розвитку та обміну на регіональному, національному та європейському рівнях. Наявність настроїв скептицизму або рис патерналізму не впливає на загальну оцінку успішності перетворень (Стельмах, 2015: 10, 11).

Отже, за підсумками другої частини розгляду проблеми, в ретроспективі транзитного сюжету², де наскрізною ниткою проходить поступове зростання *суб'єктності* нових генерацій та орієнтації їх на *партнерські* стосунки (до чого, очевидно, доклали зусиль і верстви освітян, представлених частиною дослідників), ми можемо задатися наступним питанням. Коли українська Конституція імплементує норми міжнародного права, надаючи їм вищість щодо національного законодавства; а далі до цього додається включення держави до Болонського процесу, що також містить засадничі європейські цінності, що засвоюються новими поколіннями, як сказано, в порядку «європейської соціалізації», чи мислимий, в плані естафети генерацій («ми створили Україну, тепер слід створити українців») альтернативний європейському, або «третій» шлях?

У цьому сенсі солідарна позиція експертної спільноти щодо поступового, спочатку еволюційного, а потім і революційного перетворення «неорганічної», модернізації на «органічну» може розглядатися водночас як обережно оптимістичне свідчення на користь успішного в цілому процесу інтеріоризації новими («несіченими») генераціями українців європейських ціннісних орієнтацій, інтегральною характеристикою яких постає виховання «критичної маси» *проактивних* громадян.

Висновки. Звернувшись у нашому дослідженні до розгляду дискурсивних формацій доби демократичного транзиту, що склалися як «внутрішні наративи» українського перехідного суспільства (одні з яких з часом відсіювалися, а інші набували статусу конституційних положень), ми виявили не артикульований раніше складник вітчизняного дискурсу про ідентичність (*редукцію політологічної уяви*) і водночас спроби його подолання експертним товариством, шляхом артикуляції кризового її чинника, що виявляє «вибухові», нелінійні якості цього феномена як невід'ємні.

Переглядаючи в цьому світлі здобутки першої пострадянської генерації вітчизняних політологів, ми реконструювали опрацьований нею наратив ідентичності (*український інваріант*), ключовим пунктом евристики якого виступає зв'язок «середній клас плюс молодь», що можна вважати теоретичною артикуляцією суттєвої особливості вітчизняного демократичного переходу, завдання трьох етапів якого були реалізовані солідарними зусиллями кількох поколінь, головним здобутком чого став вихід на політичну арену *двох несічених генерацій*.

Водночас, подальшої розробки потребує артикуляція нелінійного виміру кризи ідентичності як чинника українського демократичного транзиту: біфуркаційний процес, яким виступає народження нової генерації як політичного актора, визначає *нередукційну* перспективу аналізу, в межах якої історія не може бути зведена до соціології. Цей аспект передбачає зокрема розкриття ролі Марксова емансипаційного ферменту в розвитку української «уявленої спільноти», першої пострадянської генерації «органічної інтелігенції» (за Грамші); що дозволяє, між іншим, пояснити затребуваність наративу революції в перебігу криз політичного режиму (1990, 2004, 2013–2014), що знаходили розв'язання через конституційні зміни.

²Що також можна розглядати як певний inner narrative, опрацьований першою генерацією вітчизняних політологів пострадянської доби.

References:

1. Andrusiv V. (2010) Mekhanizmy formuvannia spilnoi identychnosti v YeS ta perspektyvy yikh zastosuvannia v Ukraini [Mechanisms of shared identity formation in EU and prospects for their application in Ukraine] The thesis for the candidate degree in political science. Kyiv, 2010. [in Ukrainian]
2. Gentry Bobbi (2017) Political Identity: Meaning, Measures, and Evidence. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-319-69608-9_2
3. Kotygorenko V. (2015) Suchasna ukrainska natsiia: cherez kryzovyi rozvytok [Contemporary Ukrainian nation: development by overcoming the crises]. *Gileya*. 2015. 103 (№12). P. 304–315. [in Ukrainian]
4. Kyrylych V. (2001) Ukraintsi v Polshchi: problema zberezhennia etnonatsionalnoi identychnosti yak chynnyk ukrainsko-polskykh vidnosyn [The Ukrainians in Poland: preservation of ethnonational identity as the factor of the ukrainian-polish relationship]. The thesis for the candidate degree in political science. Kyiv, 2001. [in Ukrainian]
5. Lukhyanova N. (2010) Derzhavna polityka shchodo ditei ta molodi v novitnii Ukraini v umovakh transformatsiinykh zmin [State policy toward children and youth in modern Ukraine under national transformation]. The thesis for the candidate degree in political science. Kyiv, 2010. [in Ukrainian]
6. Moroz A. (2012) Transformatsiia politychnykh tsinnosti ta orientatsii molodi Ukrainy: zovnishnopolitychnyi aspekt [Transformation of political values and orientations of Ukrainian youth]. The thesis for the candidate degree in political science. Kyiv, 2012. [in Ukrainian]
7. Novakova O. (2018) Zovnishni dylemy zovnishnopolitychnoi identyfikatsii ukrainsiv [External problems of political identification of Ukrainians] *Studia Politologica Ucraino-Polonica*. 2018. Issue 8. P. 95–102. [in Ukrainian]
8. Ostapenko M. (2000) Politychna kultura suchasnoi studentskoi molodi v Ukraini (na prykladi vuziv m. Kyieva) [Political culture of students in Ukraine (on the example of Kyiv universities)]. The thesis for the candidate degree in political science. Kyiv, 2000. [in Ukrainian]
9. Paliy G. (2005) Stanovlennia yedynoi natsionalnoi identychnosti v konteksti realizatsii natsionalnykh interesiv Ukrainy [Shaping of a national identity in the context of Ukraine's national interests realization]. The thesis for the candidate degree in political science. Kyiv, 2005. [in Ukrainian]
10. Reznik O. (2020) Subiekty hromadianskykh praktyk yak pidgruntia demokratychnoho tranzytu Ukrainy [The subjects of civil practice as a basis for democratic transit of Ukraine] *Sociology: Theory, Methods and Marketing*. 2020. № 1. P. 5–22. [in Ukrainian]
11. Riabchuk M. (2015) Dykhotomiia ukrainskoi natsionalnoi identychnosti: istorychni prychny ta politychni naslidky [Dichotomy of the Ukrainian National Identity: Historical Reason and Political Implications]. The thesis for the candidate degree in political science. Kyiv, 2015. [in Ukrainian]
12. Shcherbenko E. (2009) Instituty v konchikakh paltcev: ukrainskaia gosudarstvennost glazami grazhdan [Institutes at fingertips. Ukrainian statehood through the eyes of citizens]. URL: <https://magazines.gorky.media/nz/2009/3/instituty-v-konchikah-palczev-ukrainskaya-gosudarstvennost-glazami-grazhdan.html> [in Russian]
13. Shcherbenko E. (2016) Ukrainskyi tranzyt v dzerkali dysertatsiinoho zhanru [The Ukraine's transition and its reflexions in the thesis genre: changing of paradigm] *Scientific notes of Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine*. Issue 5–6 (85–86). 2016. P. 340–354. [in Ukrainian]
14. Shcherbenko E. (2017) Ukrainskyi politychnyi dyskurs i problema hromadianskoi religii [Ukrainian political discourse and the problem of civil religion] *Scientific notes of Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine*. Issue 3 (89). 2017. P. 156–168. [in Ukrainian]
15. Shcherbenko E. (2019) Pryhaduvanyi resurs. Moment vidpovidalnosti v ukrainskomu politychnomu dyskursi perekhidnoi doby (1985–2014 rr.). [Recalled resource. A moment of responsibility in the Ukrainian political discourse of a transitional age (1985–2014)]. Kyiv, 2019. [in Ukrainian]
16. Shcherbenko E. (2019) Politychna heneratsiia yak problema i poasiuvalnyi pryntsyp. Do ekolohichnogo pidkhodu v politytsi [The political generation as the problem and the explanatory principle. To the ecological approach in the politics] *Scientific notes of Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine*. Issue 2 (98). 2019. P. 204–223. [in Ukrainian]
17. Stelmakh V. (2015) Politychna sotsializatsiia molodi krain Vyshehradskoi hrupy [Political socialization of youth in Vishegrad countries]. The thesis for the candidate degree in political science. Kyiv, 2015. [in Ukrainian]
18. Stepanenko V. (2017) Khto ye «hromadianskym suspilstvom» Ukrainy? Sotsialno-strukturni aspekty identyfikatsii [Who is Ukraine civil society? Socio-structural aspects of identification] *Agora*. 2017. Issue 19–20. P. 32–36. [in Ukrainian]
19. Tregub O. (2012) Nimetska natsionalna identychnist pislia Druhoi svitovoi viiny: chynnyk dynamiky, ideolohichni ta kulturni kordony [German national identity: cultural and ideological frontiers]. The thesis for the candidate degree in political science. Kyiv, 2012. [in Ukrainian]
20. Veselovsky S. (2000) Identyfikatsii hromadian Ukrainy yak chynnyk yii zovnishnopolitychnoho rozvytku [Identifications of citizens of Ukraine as a factor of its foreign policy development]. The thesis for the candidate degree in political science. Kyiv, 2000. [in Ukrainian]
21. Zakharenko K. (2010) Instytutsiinyi rozvytok molodizhnykh orhanizatsii yak skladovoi hromadianskoho suspilstva v suchasni Ukraini [Institutional development of youth organizations of civil society in contemporary Ukraine]. The thesis for the candidate degree in political science. Dnipropetrovsk, 2010. [in Ukrainian]
22. Zinchuk V. (2006) Rol zasobiv masovoi informatsii u protsesi politychnoi sotsializatsii studiuiuchoi molodi (na prykladi mista Lvova) [The mass media role in political socialization of a studying youth (on the basis of research of Lviv)]. The thesis for the candidate degree in political science. Lviv, 2006. [in Ukrainian]